

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/42/52-56>

Səbinə Qasimova

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

<https://orcid.org/0009-0008-9059-0230>

sabina.qasimovaa@gmail.com

Təhsil paradigmaları və tərbiyə problemləri

Xülasə

Məqalədə müasir təhsil pedaqogikasının əsasları əks etdirilir. Təhsil prosesində vacib olan nümunələr ön plana çəkilir, mühüm nümunələr vurğulanır. Müəllif tərbiyə prosesini insan həyatının mənası kimi qeyd edir. Qeyd olunur ki, müasir dövrdə pedaqogika elminin cəmiyyətin humanistləşməsində, inkişafında rolu böyükdür. İnsanlar cəmiyyətin problemlərini öyrənir və öz biliklərinə əsasən həll edirlər. Humanist nöqteyi-nəzərdən şagirdlərə insani münasibət, onun həyata hazırlığı nəzərdə tutulur. İnanmaq lazımdır ki, təhsil paradigmasının mərkəzində hazır bilikləri mənimsəyən şagird deyil, reallığı dərk edən insan dayanır. Müəllim və şagird arasında dialoq, qarşılıqlı yaradıcılıq məsuliyyəti öndə durur. Müəllimin mühafizəkar funksiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onun mədəni, fiziki, psixi hazırlığı nəzərdə tutulur.

Müəllif eləcə də uşaqlarda məsuliyyət hissinin formalaşmasına da xüsusi diqqət yetirir və bildirir ki, bu, müəllimin üzərinə düşən ən önəmli vəzifələrdir. Əsl nizam-intizam hər bir insanın öz daxilində olmalıdır. Bütün bu deyilənlərə istinad edilərək pedaqogika elminin nə qədər əhəmiyyətli olması bir daha nəzərimizə çatdırılır.

Açar sözlər: *nümunə, mədəniyyət, təhsil, bilik, davranış, müasir, səviyyə, humanist*

Sabina Gasimova

Azerbaijan University of Architecture and Construction

<https://orcid.org/0009-0008-9059-0230>

sabina.qasimovaa@gmail.com

Educational Paradigms and Educational Problems

Abstract

The article reflects the fundamentals of modern educational pedagogy. Important examples in the educational process are highlighted. The author emphasizes the educational process as the meaning of human life and strives to demonstrate the importance of creating and comprehending culture. It is emphasized that essential knowledge, individual skills, and development represent culture passed down from generation to generation. It is noted that in the modern era, the role of pedagogy as a science is significant in the humanization and development of society. People study societal problems and participate based on their knowledge. From a humanistic perspective, education focuses on fostering humane relationships and preparing students for life.

It is essential to believe that at the center of the educational paradigm is not a student who passively absorbs ready-made knowledge but an individual who comprehends reality. Dialogue, mutual creativity, and collaboration between teacher and student are prioritized. The teacher's conservative function is emphasized as significant, considering moral, physical, and psychological readiness.

The author also draws special attention to the formation of a sense of responsibility in children, stating that this is one of the teacher's most important duties. True discipline should originate from within each person. Based on all these points, the importance of pedagogy as a science is once again emphasized.

Keywords: *exam, culture, education, knowledge, behavior, modern, level, humanist*

Giriş

“Paradiqma” latınca - nümunə deməkdir və hazırda o, təhsilin konseptual modeli kimi işlənir. Təhsilin bir sıra paradiqmləri mövcuddur ki, onlardan beşi daha çox yayılmışdır:

1. Ənənəvi-konservativ biliyə əsaslanan paradiqmlər;
2. Fenomenoloji humanist paradiqmlər;
3. Rasionalist, davranış paradiqmləri;
4. Texnokratik paradiqmlər;
5. Ezoterik paradiqmlər.

Hər paradiqm təxminən aşağıdakı tip suallara cavab verir: nə üçün tərbiyə etmək, gəncləri hansı məqsəd üçün hazırlamaq, nəyə görə yaşamaq, hansı dəyərlərə üstünlük vermək lazımdır və s. Hazırda ümumdünya təhsilində yuxarıdakı əsas paradiqmlər fəaliyyətdədir. Pedaqoqlar onların müqayisəli xarakteristikasını vermiş və həyata keçirmişlər. Paradiqmlərin çoxluğu təhsilin başlıca məqsədilə və mədəniyyətə yanaşmalarla izah edilir:

1-ci yanaşma. Dəyər (aksioloji). Tərbiyə insan həyatının mənası kimi qəbul edilir, daha doğrusu, mədəniyyəti yaratma və mədəniyyəti dərk etmə.

2-ci yanaşma. Fəaliyyət. Mədəniyyət burada fəaliyyətin maddi və mənəvi dəyər üsulları ilə apro-basiyadan keçməsi kimi izah olunur.

3-cü yanaşma. Şəxsi. Mədəniyyət şəxsiyyətin müəyyən tipində təcəssümünü tapmışdır. Mədəniyyətə müxtəlif cür yanaşmalar təhsilin müxtəlif paradiqmləri ilə şərtləndirilir. Bu paradiqmlərdən hər biri təhsil qarşısında öz məsələlərini qoyur.

- Təhsil müəssisəsinin sosial institut kimi funksiyası;
- Təhsil sisteminin səmərəsi;
- Təhsil müəssisəsinin prioritetli məsələləri;
- Təhsilin ictimai əhəmiyyətli məqsədləri;
- Hansı bilik, bacarıq və vərdislər dəyər adlanır və onlar kimlər üçündür (daha doğrusu, onun məzmunu necə olmalıdır).

Tədqiqat

Paradiqmlər öz məqsəd və xarakterlərinə, şagird və pedaqoqlar arasındakı qarşılıqlı təsirə görə də fərqlənir:

1. Ənənəvi bilik paradiqmi

Bilik paradiqmində təhsilin başlıca məqsədi: “Hər necə olursa olsun bilik”, “Ənənəvi paradiqma öz əsasında qoruyucu ideyaya malikdir”. O həm də müsbət mənada (məktəbdə öz konservativ rolu ilə seçilir), onun əsas məqsədi gənc nəsle bəşər sivilizasiyasının mədəni elementlərinin ən mühüm cəhətlərini çatdırmaqdan ibarətdir.

Bu paradiqmdə təhsilin aparıcı prinsipi hər hansı xarici şəraitin nizamlanması və ona şagirdlərin reaksiyasıdır. Bütün bunlar davranış repertuarı hazırlayır. Daha doğrusu, burada davranış üsullarının toplusu nəzərdə tutulur.

Bu paradiqmin texnokratizmi təlim məqsədlərinin zəruriliyini müəyyənləşdirir ki, burada şagirdin hansı bilik və bacarıqlara malik olduğu mütləq öz əksini tapır. Təhsil proqramı burada konkret davranış terminləri dilinə keçirilir və məhz burada onlar davranışın ölçü vahidləri kimi çıxış edir. Belə təlimin əsas metodları kimi öyrənmə, trening, test nəzarəti, fərdi təlim və korrektə olunma nəzərdə tutulur.

Bütün təlim konkret davranış terminləri dilinə tərcümə olunmalıdır. Məsələn, telefonla necə zəng etmək, xəstə ilə necə danışmaq, imtahanda cavab verə bilmədikdə nə etməli, daha doğrusu, məzmunu mənimsəmək üçün şagirdlər nə etməlidirlər.

Davranışı ilk dəfə elm dilinə çevirən Amerika pedaqoqu R.Meyser olmuşdur. O, hesab edirdi ki, bütün bunlar həm şagirdləri, həm də müəllimin özünü zənginləşdirir. Meyserə görə əgər hər bir şeyi müəllim özü etmiş olsa da, şagirdə koordinasiya və nəzarət yenə də qalacaqdır.

Bəs onda yaradıcılıq nədən ibarətdir? Burada bir qədər şablonçuluq özünü göstərir. Ona görə də şagirdi burada biliklərin tam mənimsənilməsi konsepsiyasına çəkmək ideyası doğulur. Bu konsepsiyanın aparıcı şərtlərindən biri təlimin məhdudlaşdırılmamış müddətidir.

Onun əsas fazaları aşağıdakılardır:

1. Şagirdlərin müşahidə olunmuş, fiksasiya edilmiş hərəkətləri ilə təlimi etalon əsasında planlaşdırmaq;

2. Diaqnostik faza. Burada şagirdlərin qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş diaqnostik bilikləri, bacarıqları və vərdisləri lazımdır;

3. Reseptur. Burada təlim nəticələrinin arzu olunan şəkildə proqramlaşdırılması nəzərdə tutulur. Bu, müəyyən və formalaşdırıcı şəraitlə bağlıdır;

4. Təşkilati. Burada tələbələrə diaqnostik treningin aparılması izah edilir;

5. Təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi və onların ilkin etalonla müqayisəsi. Bəzən burada ikinci diaqnostika keçirilir (intellektual inkişaf səviyyəsi, tərbiyə səviyyəsi).

Biliklərin belə fasiləsiz mənimsənilmə konsepsiyası Blum konsepsiyası ilə bağlıdır ki, onun əsas mahiyyəti şagirdə optimist yanaşmanı nəzərdə tutur. Blum hesab edirdi ki, bütün şagirdlər nəinki materialı öyrənib çatdıra bilər, həm də onlar müvəffəqiyyətlə təhsil ala bilər. Şagirdin optimal bacarıqları müəyyən şəraitlərdə aydınlaşır və təlimin xüsusiyyətləri şagirdin tempi ilə bağlıdır.

Blum təlim alanların aşağıdakı kateqoriyalarını da müəyyənləşdirmişdir:

- az bacarıqlılar, 5%-ə qədər (onlar uzun müddətli təlim ərzində az mənimsəyə bilirlər);
- istedadlılar, 5% (son dərəcə yüksək tempə oxuyurlar);
- adi, onlar 90% təşkil edir (onların bacarıqları tədris vaxtına sərf edilən müddətlə müəyyənləşir);

Bütün bunlar Blum konsepsiyasının əsasını təşkil edirdi. Burada təlim alanların 95%-i tədris kursunun təlim müddəti məhdudlaşdırılmadığı halda belə bütün məzmunu mənimsəyə bilər.

Blum metodikası aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. Etalonun dəqiq müəyyənləşdirilməsi, sinif, yaxud bütün kurs üçün tam mənimsənilmə kriteriyasının dəqiqləşdirilməsi, onların əsasında müəllim təlimin nəticələrinin konkret siyahısını tərtib edir və son nəticədə onları əldə edir. Bunun əsasında testlər tərtib edilir.

2. Tədris vahidləri, daha doğrusu, tədris materialının bütöv bölmələri müəyyənləşdirilir. Sonra isə onların mənimsəmə nəticələri fərqləndirilir və bunun əsasında testlər tərtib edilir ki, onlar sonuncu qiymətlərə təsir etmir. Bu, testlərin təyin olunması, müəyyən edilməsi üçün korreksiyaedici dir.

3. Hər bir tədris vahidində təlimə istiqamətlənmiş tam mənimsəmə. Sonra yenə də bütün kurs üzrə materialın tam şəkildə mənimsənilməsi qiyməti ilə bağlı testləşdirmə. Hər bir şagirdə təlimin qiymət və məqsədləri ilə bağlı əhəmiyyətli izahat vermək lazımdır.

Viqotskiyə görə inkişaf elə bir kömək ölçüsü ilə müəyyənləşir ki, o, uşağa təlim aldığı vaxtda lazım olur. Burada ümumi inkişaf (universal bacarıqlar), sosial (istedadlılıq), mədəni (inkişafın yüksək səviyyəsi) fərqləndirilir.

Humanitar təhsil paradigmasının mərkəzində hazır bilikləri mənimsəyən şagird yox, həqiqəti dərk edən insan durur. Bununla belə, burada həqiqətin özü yox, ona münasibət mühüm yer tutur. Belə ki, normal, birmənalı həqiqət, mövcud deyildir. Pedaqog və şagirdlər arasındakı münasibətdə dialoq, əməkdaşlıq, qarşılıqlı yaradıcılıq, qarşılıqlı məsuliyyət və öz mövqeyini azad şəkildə seçmək məsuliyyəti dayanır. Azad subyekt - qarşılıqlı təsirdəki pedaqoji prosesin iştirakçıları öz bilikləri ilə şəxsi əhəmiyyəti, mahiyyətləri ilə mübadiləyə girirlər. Pedaqoji prosesin mahiyyət səviyyəsinin diqqət mərkəzində fərdilik, şagirdin daxili aləmi, mənəvi dəyərlər mübadiləsi yolu ilə dünyanı dərk etmə dayanır.

Müasir şəraitdə pedaqogika elminin rolu, o cümlədən tərbiyəedici pedaqogikanın rolu cəmiyyətin son dərəcə demokratikləşdirilməsində, humanistləşməsində, məktəbin, ailənin humanistləşməsində böyükdür. ABŞ alimləri sosial tədqiqatlar apardıqca, bir sıra baza dəyərləri müəyyənləşdirmişdilər ki, onlar şagirdlərin demokratik cəmiyyətə qoşulması prosesində mühümdür. Öz ictimai həyatında demokratikləşmənin çətin yolları ilə addımlayan ölkəmizdə baza dəyərləri, heç şübhəsiz ki, maraqlıdır.

İştirak. Demokratik cəmiyyətin bərqərar olması üçün bütün üzvlər onun həyatında fəal iştirak etməlidirlər. Bu o deməkdir ki, vətəndaşlar cəmiyyətin problemlərini bilir və öz inamlarını qorumağı bacarırlar. Şəxsiyyətin öz səsinə qorumaq hüququ son dərəcə mühüm bir işdir və o demokratik cəmiyyətin həyatında hər bir şəxsin ən yüksək dərəcədə iştirakını təmin edir.

Əməkdaşlıq. Demokratik cəmiyyətdə ayrı-ayrı əməkdaşlıq edən üzvlərlə öz fərdiliyini saxlayanlar arasında müvafiq bərabərlik olmalıdır. Bu, sosial qrupun harmonik inkişafına kömək edən

bərabərlikdir ki, o cəmiyyətin bütün üzvlərinə, onların özlərində olan potensialı açmaq imkanı verir. Müəllim belə əməkdaşlığı mükafatlandırmaq və uşaqların birgə işləmələri üçün şərait yarada, onlara sosial biliklər üzrə xüsusi dərslər verə və onları müxtəlif oyunlara cəlb edə bilər.

Uşaqlar xüsusən kiçik yaş dövründə öz fərdiliyinin inkişafında daha çox maraqlıdırlar. Demokratik şəraitdə fərdilik cəmiyyət qarşısında məsuliyyət hissi ilə həmahənglik təşkil etməlidir. O, "müxtarlıq" adlı qohum termin nəzərdə tutur ki, şəxsiyyət öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyır. Şəxsi layihələr, hesabatlar, sənət əsərləri, musiqi, mini səhnələr, rəqslər - bütün bunların hamısı sinifdə nümayiş etdirilərkən müəllim şagirdlərə öz fərdi bacarıqlarını göstərməyə, nümayiş etdirməyə şərait yaratmalı və bütün bunlar nəticədə onların fərdi bacarıqlarının inkişafına kömək edəcəkdir.

Özünüintizam. Demokratik cəmiyyətdə vətəndaşların özlərinin intizam fəaliyyəti ilə məşğul olmasını göstərir. Uşaqlarda məsuliyyət hissinin formalaşmasına kömək etmək lazımdır. Bu, müəllimin etməyə borclu olduğu ən mühüm işlərdən biridir. Əsl intizam bizlərdən hər birinin içində, daxilində durmuşdur. Uşaqlara fəaliyyət göstərmələrinə imkan verərkən müəllim onların davranışını təqdir edir və onların özünənəzarətinə nəzarət edir. Şəxsi nümunə göstərərək, tərbiyəçilər şagirdlərə nəzarət səhifələri və cədvəllərinin köməyi ilə öz müvəffəqiyyətləri üzərində müşahidə aparmağı öyrədə bilərlər ki, bu son dərəcə müsbət səmərə verə bilər.

Dözümlülük (tolerantlıq). Azad cəmiyyətdə müxtəlif fikir və inamlara qarşı dözümlülüüyü və dərkətməni inkişaf etdirmək lazımdır. Bu, çətin vəzifədir. Lakin dözümlülük demokratiya ideallarının əsas mahiyyətidir. Başqa insanları başa düşmək bacarığı, onlarda humanizmin özünü göstərməsi, digər insanlarla insanın öz şəxsi xüsusiyyətlərinin oxşarlığını və ayrılığını görə bilmə, bu dözümlülüüyün inkişafı üçün ən mühüm və başlıca şərtədir. Dözümlülük, ilk növbədə, digər insanlarda təvazökar, xeyirxah hisslərlə əsələnir. Sinif elə bir yer, məkan olmalıdır ki, orada uşaqlar bir-biriləri ilə xeyirxahcasına münasibətdə olmalı və özlərində dözümlülük hissi aşılamalıdırlar.

Xeyirxahlıqla ləyaqət son dərəcə sıx əlaqədədir. O, məhz insan ləyaqətinə hörmətdə özünü göstərir. Böyüklərə olduğu kimi, uşaqlara da insani ləyaqət hissi xasdır. Lakin o çox yüngül, xırda bir şeyin müqabilində dağıla, məhv edilə bilər. Uşaqlar digərlərinə böyük hörmət bəsləyə bilərlər ki, bu, onların öz fəaliyyətində tədris oyunlarındakı rolları ifa edəndə, diskussiya prosesində, bədii ədəbiyyatdan və böyüklərin həyatlarından nümunələrdə çox yaxşı nümunə ola bilər.

Səmimilik, düzlük dedikdə, biz vicdanlılıq, bütövlük, tamlıq kimi anlayışları başa düşürük. Demokratik cəmiyyətin üzvləri səmimiliyi, düzlüyü daim hər gün nümayiş etdirməlidirlər. Uşaqlara böyüklərlə birgə gündəlik imkan vermək lazımdır ki, onlar təbiətin bu keyfiyyətlərini müzakirə etsinlər və həyat nümunələri, klassik sənət əsərləri nümunələri əsasında formalaşmağı özləri üçün nümunə götürə bilsinlər.

Sevinc. Siniflərdə sevinc daha çox olmalıdır. Uşaqlar yeni materialı öyrəndikdə xüsusilə zövq alırlar. Onlar yeni ideyaları qəbul etməkdən də xüsusi həzz alırlar. Yeni materialın belə yüksək şəkildə qəbul edilməsi ona gətirib çıxarır ki, onlar cəmiyyətdə gedən gələcək demokratik dəyişikliklərə böyük təşəbbüskanlıqla qoşulur və iştirak edirlər.

Pedaqogikada paradigmlər fərdi mənada daha ümumi anlayışları konkretləşdirməyə kömək edə bilər. Ənənəvi pedaqogikaya formalaşdırıcı tərbiyədə şagirdlər məqsədyönlü istiqamətdə sosial və ideoloji keyfiyyətlər əldə edirlər.

Nəticə

Şagird - pedaqoji təsirlərin obyektidir, müəllim isə idarəedici orqanların direktiv göstərişləri çərçivəsində məhdud təşəbbüsü ilə iştirak edən icraçı subyektdir. Pedaqoji prosesdə funksional qarşılıqlı təsir onun hər bir üzvünə müəyyən rol vəzifələri verir ki, onlardan kənarlaşmaq, davranış və fəaliyyətin əsas normativlərinin pozulması kimi qiymətləndirilir.

Şagird fəaliyyəti üçün xarakterik olan monoloqlaşdırılmış təsir, tərbiyə olunanların yaradıcılığının qarşısının alınması, şagird fəaliyyətinin idarə üslubunda müstəqil kimi nəzərdən keçirilir. Orta səviyyəli şagirdin və s. imkanları əsas etibarilə təlim texnologiyaları və məzmununda təhsil prosesinin standartlaşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Ənənəvi pedaqoji təfəkkür bu və digər paradigmlərlə pedaqoji fəaliyyətin əsası kimi daha tez-tez istifadə edilir. Şəxsi tərbiyəyə istiqamətlənmiş, şəxsi konsepsiya əsasında qoyulmuş paradigmlər yığımı da vardır ki, onlar öz ənənəvi humanist yönü ilə seçilir, daha doğrusu, burada şəxsiyyətə ziyan toxundurmayan istiqamət seçilir ki, bu variantivliyi,

təzədən yaradıcı düşünməyə və fikirləşməyə uyğunluğu ilə maraqlıdır. Bununla əlaqədar burada pedaqogikanın elmi funksiyası sərəncam və nizamlayıcı kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A. (2021). *Pedaqogika*. Mütərcim.
2. Abdulov, R. (2002). *Sənin sosial fəallığın*. Elm.
3. Əlizadə, H. (1993). *Tərbiyənin demoqrafik problemləri*. Maarif.
4. Hüseynzadə, R., Əzizova, Z., Əliyev, S., Verdiyeva, Ü. (2021). *Pedaqogika*. Elm və Təhsil.
5. İsmixanov, M. (2011). *Pedaqogikanın əsasları*. Elm və Təhsil.
6. İsmixanov, M., Bayramov, H., Vəliyeva, S. (2019). *Ali məktəb pedaqogikası*.
7. Qasımova, Ə., Mahmudova, R. (2012). *Pedaqogika*. Çarşıoğlu.
8. Paşayev, Ə., Rüstəmov, F. (2010). *Pedaqogika*. Elm və Təhsil.

Daxil oldu: 16.11.2024

Qəbul edildi: 17.02.2025